

УДК 159.9.072.5 - 316.645

Найдьорова Л. М. (м. Київ)

## ПРИНЦИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІМПЛІЦИТНО-АСОЦІАЦІАТИВНОГО ТЕСТУ РЕГІОНАЛЬНОЇ РОЗ'ЄДНАНОСТІ УКРАЇНИ

*У статті проаналізовано імпліцитні методи вимірювання соціальних настановлень, в першу чергу імпліцитно-асоціативний тест. Розглянуто питання конструювання методики імпліцитного вимірювання соціального настановлення громадян щодо регіональної роз'єднаності України та принципи інтерпретації його результатів.*

**Ключові слова:** імпліцитне вимірювання, ІАТ, соціальне настановлення.

Ставлення до власної країни є важливою складовою світогляду людини, що визначає, разом із тим, сукупний ресурс, який може бути мобілізований для суспільного розвитку. Цим визначається актуальність дослідження настановлень до власної країни. Для громадян України одним із суттєвих аспектів ставлення до країни є настановлення на її єдність/роз'єднання. В нещодавніх політичних виборчих кампаніях ідеологема «єдність/роз'єднання» України активно використовується і стає предметом психотехнологічних впливів і маніпуляцій. Згадаймо лише про провокаційний розподіл українців на 1-3 сорти в кампаніях 2004 року, Северодонецькі виступи за федеративність та багато інших прикладів.

Наукове дослідження дійсного ставлення населення до єдності/роз'єднаності власної країни не є унікальним завданням, актуальним лише для України. В багатьох країнах Європи існують схожі проблеми внутрішньої диференціації та стосунків представників провінцій, земель тощо. Найяскравішим прикладом може бути проблема настановлень на єдність і стосунків між громадянами східної та західної Німеччини після падіння Берлінської стіни.

Основна методологічна проблема полягає в тому, що традиційно використовувані науковцями методи вимірювання настановлень (атитюдів) не достатні для забезпечення цього дослідження в силу наявності низки обмежень.

**Мета** статті полягає в тому, щоб проаналізувати особливості методів дослідження настановлень з урахуванням відкриттів останнього десятиліття,

для віднайдення методологічних принципів інтерпретації результатів вивчення настановлень громадян на єдність/роз'єднаність країни.

За останні десятиріччя проблема настановлень у світовій психології набула нового звучання. Причиною цьому послужила поява нової низки методів вимірювання соціальних настановлень, які були названі непрямими або імпліцитними. Поштовхом до розвитку нових методів вимірювання були прогалини в функціональності існуючих, що призводили до суттєвих обмежень інтерпретації отриманих даних. Повсякчас в соціальних і поведінкових науках домінуючим методом вимірювання настановлень було збирання експліцитних самодосліджень (самозвітів), які є елементом будь-яких методів суб'єктивного шкалювання. Якщо необхідно було дізнатись про настановлення людей щодо особистості, групи, певної продукції або політичного питання, досліджуваних просили тим чи іншим способом звітуватись про своє ставлення, зазвичай оцінюючи рейтингову шкалу чи обираючи одну з кількох альтернативних відповідей.

Як показує історичний аналіз, проведений вже в нинішньому тисячолітті [3], з самого початку досліджень настановлень учені були стурбовані тим, що респонденти подеколи не бажали, або не були спроможні неупереджено звітувати щодо власних настановлень. Відповіді, які давали учасники досліджень, залежали від ситуації і змінювались у відповідності до того, хто питає, як питає та від багатьох інших ситуаційних чинників. Деякі з виявлених ситуаційних ефектів відбивали стратегії реагування досліджуваних, тоді як інші спричинювались когнітивними та комунікативними процесами, включеними в розуміння питань і формулювання відповідей [7].

Починаючи з 1970-х років вчені, які займалися вивченням настановлень, намагались віднайти рішення для розв'язання цих методологічних проблем. Серед існуючих спроб варто виокремити новий методологічний підхід, що отримав загальну назву імпліцитні, непрямі методи вимірювання настановлень. Наразі вони досить широко використовуються. Головний принцип їхньої дії – вимір часу реакції з урахуванням відкритих закономірностей оцінювання різниці виконання задач складного сортування. Час реакції – це параметр, який не підлягає свідомому контролю, як вербальні реакції при прямому вимірюванні настанови, що розкрило нові перспективи дослідження і викликало своєрідний ренесанс тематики атидюдів.

Одним з таких методів, що став підсумком багаторічного пошуку в цьому напрямі став Імпліцитно-асоціативний тест (Implicit Association Test ІАТ), запропонований Е. Грінвальдом, Б. Носеком, М. Банаджі та колегами в 1998 році [9]. Його процедура була заснована на вимірюванні сили і швидкості актуалізації автоматичних асоціацій між окремими уявленнями людини. Розглянемо більш докладно теоретичні аспекти, які лежать в основі запропонованого методу, адже використання будь-якої методики без розуміння теоретичного підґрунтя її створення, гарантовано призводить до проблем на етапі інтерпретації отриманих даних.

Необхідно врахувати, що у випадку із цим методом класична схема побудови теорії була не повністю відповідною. Насправді створення теорії, за власним визнанням авторів, не стільки було результатом теоретичного аналізу з наступним підтвердженням гіпотез, скільки намаганням сконструювати таку теоретичну побудову, яка найкращим чином пояснювала б отримані за допомогою ІАТ результати. Сьогодні існує досить розгалужена картина таких теоретичних основ інтерпретації. Одним із найпотужніших напрямів є

інтерпретація отриманих результатів у межах соціально-когнітивного мережевого підходу, що отримала назву теорії збалансованої ідентичності [7]. В назві теорії використано поняття «ідентичність» тому, що завжди розглядається зв'язок Я і певної соціальної категорії. Поняття «балансована» пов'язано із використанням дизайну трьох взаємопов'язаних асоціацій, який виявляє послідовність зв'язків у триаді (назву збалансованість автори взяли із одного з варіантів розвитку теорії балансу Хейдера (однієї з теорій когнітивної послідовності наряду з теорією когнітивного дисонансу Фестінгерата ін., що домінували в західній психології в 1950-х роках).

Основні терміни, що використовуються в теорії балансованої ідентичності: **концепт, сила асоціації, активація концепту**. Саме в цих термінах надалі формулюються основні гіпотези та принципи інтерпретації.

**Концепт** – репрезентує певні об'єкти як вузли в мережевій структурі соціальних знань людини, які умовно можна позначити як категорії і атрибути (ознаки). Категорії можуть представляти собою будь-яке групування, як елемент соціуму: особистість, соціальні та будь-які інші групи. Первинно в ІАТ використовувались не тільки елементи структури соціальних знань, а й окремі поняття, предмети і т.д. Наприклад такі – *комахи і квіти, або кока-кола і пепсі, або психологія і хімія* чи інші. В межах теорії збалансованої ідентичності використовуються тільки соціальні категорії: наприклад, *чоловіки й жінки, старі й молоді* тощо. Атрибути також можуть презентуватись по різному. Серед атрибутів найважливішими є позитивна і негативна модальність. В залежності від того, що нас цікавить, виміри ознаки можуть бути представлені ярликами *добре/погане, приємне/неприємне, позитивне/негативне* або певною рисою чи ознакою, що забезпечує асоціацію з досліджуваною категорією – наприклад, концепт «чоловіки» на відміну від «жінки» більше пов'язаний з математикою, ніж з гуманітарними науками [3; 7, с. 60].

**Сила асоціації** розуміється як потенціал одного концепту активувати інший. ІАТ вимірює не абсолютну силу асоціації, а відносну силу асоціації в структурі соціального знання. ІАТ ефект – це вимірювання за допомогою порівняння часу реакцій на виконання складних комбінованих завдань на сортування слів (або зображень). Сила асоціацій визначається через виявлення різниці в часі реакції (латентності) сортування тих же самих слів у різних комбінаціях, наприклад, для визначення гендерних атитюдів вираховується різниця часу реакції при одночасному сортуванні в одну групу категорій «Жінки або Я» і «Чоловіки або Вони», що порівнюється з сортуванням «Чоловіки або Я» і «Жінки або Вони». Різниця в часі реакції на виконання цих сортувань і репрезентує силу асоціації між концептами «чоловіки», «жінки», «я», «вони» в структурі (мережі) соціального знання.

**Активація концептів** може відбутись або через зовнішній стимул або через збудження через асоціації з іншими уже активованими концептами, що активувались виконанням суб'єктом певних завдань, тобто, певними його реакціями. Припущення, що асоціації підсилюються між двома одночасно активованими концептами було теоретично визначено Геббом (Hebb, 1949) і підтверджено сучасними коннекціоністськими теоріями нейронних мереж [3; 7].

Частиною парадигмального підґрунтя цього підходу, що аналізується, є припущення, які широко підтримуються сучасними соціальними психологами:

1) Важлива частина соціального знання може бути репрезентована як мережа різних за силою асоціацій серед персональних концептів (включаючи себе і групи) та атрибутів (включаючи валентність, тобто позитивну чи нега-

тивну модальність емоційної складової). Ця теза отримала назву *асоціативної структури соціального знання*.

2) Теза про *центральність Я*, яку підтримує більшість сучасних дослідників, полягає в тому, що концепт Я ідентифікують як центральну сутність в структурі соціальних знань. В асоціативній структурі знань центральність Я репрезентується тим, що цей концепт пов'язаний з багатьма іншими і є високо пов'язаним у структурі. Через те, що модальність представлена як атрибутивний концепт в асоціативній структурі соціальних знань, *самооцінка* репрезентується як зв'язок вузла Я з вузлами модальності. Часто емпірично спостерігається, що самооцінка є позитивною в нормальній популяції – це транслюється в припущення, що для більшості людей вузол Я асоціюється із вузлом позитивної модальності.

Важливість теоретичного підходу балансу ідентичності полягає в тому, що в запропонованих термінах визначаються чотири найбільш популярні сучасні соціально-когнітивні конструкти.

*Атитюди* – це асоціації між концептами соціальних об'єктів або соціальних груп та концептом модального атрибуту (тобто, зв'язок включає позитивну чи негативну оцінку). *Соціальний стереотип* – це асоціація концепту соціальної групи із одним або більше атрибутивних (не модальних) концептів, певних властивостей групи. *Самооцінка* – асоціація концепту Я із модальним атрибутом. *Я-концепт* – це асоціація концепту себе із одним або кількома не модальними атрибутами.

Стосовно проблеми вимірювання настановлення на єдність/роз'єднаність країни концептом соціальної групи виступають поняття, які репрезентують Захід і Схід та Південь України. Атитюд визначається як зв'язок цих двох концептів із позитивною чи негативною валентністю, а соціальний стереотип із певними змістовими атрибутами соціальних груп. Сила асоціацій, яка проявляє асиметрію ставлення до різних територіальних частин України, приймається зворотною за значенням сили настановлення на єдність. Розуміючи наявність обмежень такої інтерпретації для першого етапу дослідження, спрямованого на вивчення різниці між експліцитним і імпліцитним оцінюванням настановлень, ми вважаємо такий підхід прийнятним.

Отже, непрямі вимірювання дадуть можливість використовувати один із двох принципів інтерпретації результатів відмінності часу реакції, а саме: 1) пред'явлення стимулів полегшує наступні відповіді на пов'язані стимули; 2) відповідь на стимул повільніша, якщо він містить численні властивості, кожна з яких вимагає різних реакцій. При спеціальній побудові завдань, з використанням позначених принципів, стає можливим оцінити за часом реакції особливості ставлення людини до того чи іншого об'єкту. Якщо концепт «Захід» пов'язаний із позитивною валентністю, то сортування цих понять в одну групу суб'єкту буде виконати легше і відповідно, час реакції на виконання цього завдання буде менше, ніж виконання завдань умовно протилежного завдання сортування «Захід або негатив».

Тест має усталену структуру з сімох блоків (див. табл. 1). Проілюструємо її створеним нами [1; 10] ІАТ-тестом для дослідження ставлень до єдності/роз'єднаності України. На першій стадії піддослідні швидко класифікують міста та інших об'єктів, що репрезентують категорії Східної та Західної України до відповідної категорії за допомогою клавіатури комп'ютера. Потім виконують таке ж завдання щодо атрибутів добре (позитивна валентність) і погано (негативна валентність). В наступній третій стадії поєднано

дві попередні задачі і учасник має натискати ліву клавішу якщо бачить слова з категорій Західна Україна та добре та праву, коли бачить Східна Україна та погано. Четверта стадія повторює 3-ю з додатковою інструкцією. П'ята стадія – це повторення другої зі зміною сортувального завдання. Так само як шоста і сьома – повторення третьої і четвертої.

Таблиця 1

Схема структури ІАТ

Стадія	Лівий вибір	Правий вибір
1	Західна Україна	Східна Україна
2	Добре	Погано
3	Західна Україна Добре	Східна Україна Погано
4	Західна Україна Добре	Східна Україна Погано
5	Погано	Добре
6	Західна Україна Погано	Східна Україна Добре
7	Західна Україна Погано	Східна Україна Добре

Від початку для аналізу даних використовувалось середнє значення, а саме різниця в середніх значеннях часу реакції між другими з комбінованих завдань (4 та 7 блоки). На основі великих масивів з даними ІАТ механізм аналізу результатів був покращений. Рекомендований алгоритм [5] був найкращим щоб мінімізувати 1) кореляцію між ефектами ІАТ та середню затримку відповіді індивідуальних суб'єктів, 2) ефект порядку блоків, 3) ефект різного попереднього досвіду виконання ІАТ, і в той же час 4) зберегти сильну внутрішню послідовність 5) та максимізувати кореляції між експліцитним і імпліцитним вимірюванням. Засновуючись на цих критеріях Грінвальд і колеги запропонували вимірювання, яке вони позначили символом D, щоб замінити попередній спосіб підрахунку. D вираховується як різниця в середніх значеннях часу реакції між двома комбінованими завданнями (наприклад, Захід+добре та Захід+погано) поділене на «інклюзивне» стандартне відхилення суб'єктивного часу реакції у двох комбінованих завданнях. Чим меншим буде значення D, вираховане за результатами проведення тесту, тим сильнішим буде імпліцитне настановлення на єдність України, адже воно буде базуватись на гомогенному ставленні до представників різних частин країни. Іншими словами, ця настанова є протилежною поділенню українців на будь-які сорти і наданню переваги якомусь із регіонів.

Отже, першим принципом інтерпретації сили настановлень на єдність України є зворотне значення відмінності сили асоціації між частинами країни із валентністю: чим більше значення параметру D, тим менше сила настановлення на єдність України.

Для визначення наступного принципу необхідно детально розглянути проблему співвідношення імпліцитного та експліцитного настановлення та існуючі підходи до її розв'язання. Відомо, що різні методи оцінювання різних за змістом атитюдів можуть давати більш або менш відповідні один одному (за рівнем кореляції оцінок) значення. Крім того, регресійний аналіз на підтвердження гіпотез теорії балансованої ідентичності щодо когнітивно по-

слідовної взаємодії елементів соціального знання підтвердився на дуже великій вибірці для 16 різних за змістом атитюдів лише для імпліцитних вимірювань і не знайшов емпіричного підтвердження для експліцитних.

Внаслідок цього постає питання – чому виникає така різниця? Яка відмінність між імпліцитним і експліцитним вимірюванням може пояснити, що підтвердження теоретичних передбачень було знайдено лише для імпліцитних вимірювань?

Існує точка зору, яку можна назвати *моделлю подвійних настановлень*, яка стверджує, що імпліцитні та експліцитні конструкти є незалежними одне від одного [12]. Її автори (Тімоті Уілсон, Семюель Ліндсі, Тоня Шулер) вважають, що обидва види настановлень по відношенню до одного і того ж об'єкту можуть існувати одночасно і просто не співпадати одне з одним. Вони виходять з того, що експліцитний і імпліцитний компоненти подвійних настановлень можуть бути сформовані в будь-якому порядку чи одночасно. Особлива роль відводиться при цьому первинній соціалізації, а наступний досвід змушує людину змінювати вже сформовані настановлення. При цьому початкове настановлення не замінюється, а зберігається в пам'яті і стає імпліцитним, в той час як нове настановлення є усвідомлюваним і експліцитним. Експліцитні настановлення і стереотипи можуть змінюватись і еволюціонувати відносно легко, в той час як імпліцитні настановлення і стереотипи утворюються протягом тривалого часу і змінити їх набагато складніше, оскільки вони міцно вкорінені наuczінням і звичними реакціями. Такий підхід ряд авторів називають *концепцією незалежної оцінки* [4; 6], він передбачає, що імпліцитні настановлення є відбиттям цінностей, що передаються культурою і утворюються вони в результаті багаторазового повторення по типу механізмів обумовлення [2; 11].

В іншій, *асоціативній моделі* Ендрю Карпінскі та Джеймса Хілтона [8], так само підтримується теза про незалежність імпліцитних і експліцитних конструктів. При цьому настановлення, виміряні за допомогою прямих методів (експліцитних), розуміються як прояв знань (множини семантичних асоціацій), що відбивають безпосередній досвід особистості, пов'язаний із спілкуванням і взаємодією з іншими людьми. Настановлення, виміряні непрямими (імпліцитними) методами, розуміються як знання про людей, сформоване на основі соціокультурних джерел і за своїм походженням таким, що не є змістом індивідуального досвіду, але стає його частиною в процесі соціалізації [2; 11].

Підхід, представлений, у роботах Е. Грінвальда [3; 6], названий *теорією єдиного настановлення*, стверджує, що по відношенню до того чи іншого соціального об'єкта може існувати тільки одне єдине «справжнє» настановлення. В цьому випадку відмінність прямих і непрямих методів вимірювання полягає лише в тому, наскільки безпосередньо і точно вони можуть виявляти це основоположне настановлення. Е. Грінвальд вважає, що лише непрямі методи можуть без перешкод виявляти це справжнє настановлення. В його теорії імпліцитне і справжнє настановлення є синонімами. Що ж стосується прямих методів, то їх придатність правильно виявити справжнє настановлення залежить від того, наскільки це настановлення є усвідомленим індивідуумом та наскільки він готовий відкрито повідомити його.

Повертаючись до першопричин введення ІАТ вимірювань, дослідники [7] підкреслюють: а) інтроспективні обмеження – ІАТ може вимірювати ті асоціації, щодо яких досліджувані не мають поінформованості; б) фактори реакції – самозвітні асоціації, щодо яких суб'єкт поінформований і може ма-

скуватися такими чинниками як характеристики вимог експерименту, оцінка ідеї експерименту, програвання суб'єктом певної ролі. Ці аргументи взаємодоповнюють один одного, адже в першому припускається низка впливів неусвідомлених знань, які діють на імпліцитні більше, ніж на експліцитні вимірювання, в той час як другі – передбачають вплив факторів реагування, які переважно впливають на експліцитні вимірювання. Інтроективні обмеження і інтерпретативні фактори реагування не є взаємопротилежними, невідповідність імпліцитних і експліцитних вимірювань може бути пояснено як сукупною дією цих чинників, так і впливом окремо кожного.

Спільним для обох цих моментів є те, що ІАТ забезпечує кращий доступ до асоціацій, ніж самозвіт. Це може бути несподіваним для тих, хто розглядав когнітивну послідовність як раціональний процес, який в силу оперування в сфері свідомості був повністю доступний самозвітам. Але не існує досліджень, які доводять, що когнітивна послідовність – це повністю свідомо нав'язана властивість структури знань. У 1950-х роках питання свідомості чи несвідомості когнітивної послідовності не стояло. Це ігнорування важливого теоретичного питання можна зрозуміти, адже до недавніх пір переважна більшість соціальних (та інших) психологів мовчазливо припускала, що когнітивні процеси є свідомими і тому доступними до самозвіту. Тільки після відомих атак на прихований інтроективізм (Nisbett and Wilson's (1977)) соціальні психологи почали враховувати, що вагома частина соціальних знань може бути недоступна для усвідомлення (обізнаності).

В інтерпретації того, що вимірює ІАТ, можна виділити два підходи. По-перше, якщо припустити, що сила асоціації, яку вимірює ІАТ є доступною для усвідомлення, то різниця між експліцитним і імпліцитним вимірюванням має розумітись як результат прямого і непрямого вимірювання сили асоціації. Тоді ІАТ оцінює краще, оскільки він запобігає викривленням оцінки сили асоціації, під які підпадає самозвітне оцінювання (похибки інтерпретації реакції тощо). По-друге, якщо припустити, що сила асоціації, вимірювана ІАТ, є недоступною до свідомого огляду (перевірки), тоді вказані вище різниця додатково має розумітись як різниця доступу до неусвідомлених знань. Обидва припущення можуть бути правильними, тобто підходи є взаємно доповнюваними.

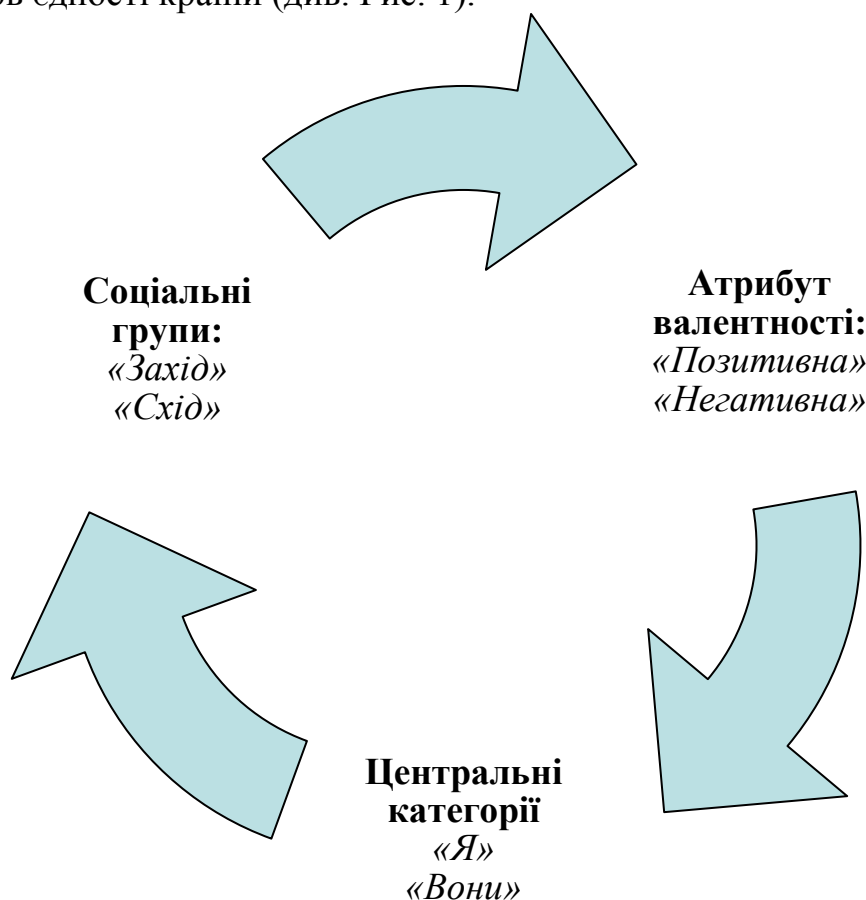
Для того, щоб зрозуміти, наскільки впливають саме обмеження інтроекції, потрібно дослідити умови, при яких різниця між ІАТ і самозвітами буде зменшуватись або збільшуватись. Якщо подивитись на ті домени, в яких невідповідність між ІАТ вимірюванням і експліцитним було зафіксовано, то це: атитюди до гендеру, віку, раси, етнічності, гендерні стереотипи. Домени, де невідповідність значно менше – це ставлення до політичних кандидатів та до певних товарів.

Домени, які характеризуються високою кореляцією – це ті, щодо яких виглядає природним і правдоподібним, що суб'єкти мають мало мотивації маскувати своє ставлення в експліцитних атитюдах, тобто це відповідає першому припущенню про реактивні фактори інтерпретації різниці імпліцитних-експліцитних вимірювань. З іншого боку, саме в цих доменах може бути забезпечено доступ свідомості до атитюдів. Тому на сьогодні розв'язати питання – яке із припущень є більш відповідним не видається авторам можливим.

Таким чином, виявлення неспівпадінь між експліцитними і імпліцитними вимірюваннями сили настановлень на єдність України може мати змістову інтерпретацію як визначення рівня доступності цієї теми до свідомого

контролю суб'єкта, з одного боку, так і як рівень тиску соціальної бажаності, убудованості в базові ментальні структури поділеного досвіду з іншого боку.

Оскільки різні групи одного суспільства часто мають широкий поділений культурний досвід, асоціативний базис соціальних знань для членів різних груп може бути достатньо схожим, це, наприклад, гендерні стереотипи, які поєднують чоловіків із одними рисами, а жінок із іншими. Проте, в центрі мережі соціальних знань знаходиться ядро соціальних знань, яке дуже відмінне серед демографічних підгруп суспільства – це набір асоціацій, пов'язаних із Я. Тому додаткові можливості для змістової інтерпретації може надати використання дизайну балансованої ідентичності, коли настановлення на єдність/роз'єднаність країни буде вивчатись в системі елементів соціального досвіду, які включають центральний компонент Я. Схему такого дизайну, запропоновану Грінвальдом і колегами [3], ми адаптували для дослідження настанов єдності країни (див. Рис. 1).



**Рис. 1. Схема балансованої ідентичності в оцінці настановлень на єдність/роз'єднаність України**

Дизайн оцінювання сили настановлення через триаду асоціацій в структурі соціального знання дає можливість інтерпретувати не тільки силу ати-тюдю – верхня стрілочка на малюнку (як зв'язок між категоріями соціальної групи і валентності, вирахований через різницю латентного часу реакції на виконання сортувальних завдань цих категорій). Додатково може бути проведено оцінку сили ідентичності суб'єкта із даною соціальною групою (ліва стрілочка на малюнку) через зв'язок між категоріями соціальної групи і центральними категоріями «я-вони», що може виявитись значущим чинником, який детермінує різницю виконання сортувальних завдань при одно-мірному ІАТ оцінюванні сили настанови на єдність. Крім того, в дизайн



включено імпліцитне вимірювання самооцінки (права стрілочка) як зв'язок між центральними категоріями і атрибутами валентності.

**Висновки.**

Для успішного використання і більш повної інтерпретації результатів методу ІАТ варто послуговуватися наступними принципами:

1) Зворонта інтерпретація сили асоціації як відмінності сортування понять, що репрезентують концепт Захід-Схід України та валентність ставлення (добре-погано) як силу настановлення на єдність країни.

2) Використовувати разом з кожним імпліцитно-асоціативним тестом прямі методи дослідження (зокрема традиційну шкалу Лайкерта) для подальшого співвіднесення результатів, що дасть можливість інтерпретувати ступінь доступності свідомості до питання єдності та рівень соціального тиску в цьому питанні.

3) Відтворення дизайну дослідження за моделлю балансованої ідентичності, що дозволяє вивчати настановлення на єдність в контексті структури соціального знання з урахуванням центрального компоненту, який розкривається через інтерпретацію ідентичності з певною соціальною групою (Захід-Схід) і самооцінкою досліджуваного.

Використання запропонованих принципів інтерпретації ІАТ-методу вимірювання створить передумови для ефективного дослідження проблеми настановлень на єдність України як в теоретичному, так і в прикладному практичному напрямі.

**ЛІТЕРАТУРА**

1. *Найдьонова Л. М.* Методика імпліцитного вимірювання соціального настановлення громадян щодо єдності України / Л. М. Найдьонова // *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць/ За ред. В.О. Моляко.* – Т.12. – Вип. 6 – Житомир: 2009
2. *Шляхтин Г. С.* Соотношение имплицитных и эксплицитных этнических стереотипов у русских и немцев / Г. С. Шляхтин, С. В. Давыдов // *Вестник Нижегородского Университета им. Н.И. Лобачевского : (Социальные науки).* – Нижний Новгород, 2006. – № 1. – С. 137-150
3. A unified theory of implicit attitudes, stereotypes, self-esteem, and self-concept / A. G. Greenwald, M. R. Banaji, L. A. Rudman & other // *Psychological Review.* – 2002. – № 109. – P. 3-25
4. *Devine P. G.* Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components / P. G. Devine // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 1989. – № 56. – P. 5-18.
5. *Greenwald A. G.* Understanding and using the Implicit Association Test: I. An improved scoring algorithm / A. G. Greenwald, B. A. Nosek, M. R. Banaji // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 2003. – № 85. – P. 197-216.
6. *Greenwald A. G.* Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes / A. G. Greenwald, M. R. Banaji // *Psychological Review.* – 1995. – № 102. – P. 4-27.
7. *Implicit Measures of Attitudes* / [edit by Bernd Wittenbrink, Norbert Schwarz]. – Guilford Press, 2007. – 294 p.
8. *Karpinski A.* Attitudes and the implicit association test / A. Karpinski, J. L. Hilton // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 2001. – № 81. – P. 774-788
9. Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test / A. G. Greenwald, D. E. McGhee, J. L. K. Schwartz & other // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 1998. – 74. P. 1464-1480.
10. *Naydonova L.* Implicit attitudes toward regional diversity in Ukraine / L. Naydonova // *Abstracts of the 27th International Congress of Applied Psychology : (Melbourne, Australia, 11-16 July 2010) [Електронний ресурс] /*

- V. Mrowinski, M. Kyrios, N. Voudouris / Melbourne, 2010. – P. 1489-1490 –  
Режим доступу <http://icap2010.e proceedings.com.au/icap2010.pdf>
11. *Olson M. A.* Reducing the influence of extra-personal associations on the Implicit Association Test: Personalizing the IAT / M.A. Olson, R.H. Fazio // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2004. – № 86. – P. 653–667.
12. *Wilson T. D.* A model of dual attitudes / T.D. Wilson, S. Lindsey, T.Y. Schooler // *Psychological Review*. – 2000. – № 107. – P. 101-126.
-